

Kontributaji a la studio di la

HISTORIO DI NIA LINGUO

da Henry Jacob

Riproduktado ek l'Orientalala kafeerio

Editerio Progreso/1987

Uniono por la Linguo Internaciona (Ido)

Kontributaji a la studio di la historio di nia linguo

I. LA OPTIMISMO DI LA POS-INDUSTRIALA REVOLUCIONO

La developo di la ideo di linguo universalas duesma apud nia matrala lingui komencis sur du niveli, la filozofiala qua interaktis kun la materiala. Esis la filozofi qui unesme examenis posiblesi di talspeca interkomprenilo, e kelka dati devas relateskar a la dati di la developo industrialas precipue en la Europana landi. La dati bone konocata esas 1629 kande Descartes korespondis kun Mersenne koncerne la ideo di komuna linguo quan on cherpis de aurore ne konocata qua mencionis lo en linguo Latina. Altri sequis ed inter li le maxim konocata esas Descartes (1629), Dalgarno (1661), Wilkins (1668), Leibniz (1646-1716), ed altri qui propozis sistemi *a priori*. Couturat e Leau klasifikis tal propozis aden tri grupi: la projekti *a priori*, le mixita, e le *a posteriori*. La propozis quin on povas agnoskar kom lingui, plu o min perfekta, esis inter altri Volapük da Schleyer (1880), la Langue Bleu da Bollack (1899), e plu importanta Idiom Neutral (1902) da la akademio internaciona di linguo universal, e precipue Esperanto da L. Zamenhof (1887).

La studii di Couturat e Leau prizentesis en 1903 en la unesma edituro di la libro *Histoire de la Langue Universelle*. Ja en januaro 1901 fondebabis la Delegitaro qua individuale, ed ensemble duktis a la studio di multa projekti til ke en 1907 elektesis Komitato Permananta di la delegitaro e la nasko di Ido en 1908. Tatempe Couturat (1868-1914) evis 32 yari, e Louis de Beaufront 45 yari.

Quo instigis la homi okupar su pri internaciona kompreno, e quo kreis la neceso di ol? La industrialas revoluciono qua komencis en Europa havis enorma influo e direktis la atenci dil filozofi a la neceso di interkompreno, quale cadie la ciencala revoluciono qua komencis precipue pos la duesma mondo-

milito ma ne ja cesis. La bezono di facila interkomprenilo esis ed esas demonstrata per la developo di altra scienci nam la Greka e la Latina lingui ne plus suficis por la moderna developo dil pensi homal.

La nivelo industrialia

Enorma ondo di idealismo e kredo en progreso materiala e filozofiala naskis en la dek-ed-okesma e dek-e-nonesma yarcenti. La filozofi anticipis ta developo e la industrialia revoluciono suportis li. Ta industrialia revoluciono komencis en Granda Britania inter 1760 e 1860, e la historiisti dicas ke ol komencis en Germania erste en 1860 e rapide extensis olua influo ad altra Europana landi dum la sequanta dek yari. En Francia ol demonstris olua povo per la simbolo en Paris di la Eiffel turmo, konstruktita da Gustave Eiffel por la mondala expo en 1889, e de la renkontro de sciencisti la problemo di linguo diskutesis e duktis a la fondo dil Delegitaro por la adopto di internaciona linguo.

Ta revoluciono industrialia duktis a plu intensa explotaco per la minado di karbono, di maxima uzo di fero e stalo por la konstrukto di mashini, la uzo di vapore por la developo di fervoyi e vapor-navi, la developo di industrio texala, la establiso di fabrikerii ed olua koncentro en urbi e portui. Ta rapida avanci industrialia duktis ad optimismo ke la savo, la experienco, e la habilesa dil homi povus konquestar omna problemi quin la homaro havas. Nulo esas nevinkebla. La inter-akti dil filozofi derivis sua optimismo de la observo di la materiala avanci di la mondo, e por la industrialia mondo, e por ta landi qui livris la necesa prima materii. Kelka nomi sufficez por montrar la filozofiala fundamento por ta optimismo, on darfus studiar la pensi di Immanuel Kant (1774 til 1804), di G.W.F. Hegel (1770 til 1831) ofte regardata kom pure metafizikala, e la praktikala filozofo ed ekonomiisto Karl Marx (1818 til 1883), e multa altri min bone konocata e memorata. La materiala progreso duktis a granda prospero en Europa, ed anke ofris enorma avantaji a landi e kontinenti qui povus utiligar la naturala trezori di la tero ed altra primara resursi. Renverse oli anke ofris enorma mer-

kato konsumala, e tale omna partneri richigesis e sustenis la kredo en permananta progreso, formo di idealismo qua ignoris la nova problemi qui naskis kun tala developo. On kredis ke omno esis solvebla e solvinda e solvota. E tale ni povas examinar e demonstrar la inter-akto di filozofio e di materiala avanci.

Ankore cadie la idei idealista e la kredo en permananta progreso dominacas la domeno di la developo por linguo universalala. Roger Scrutton deskriptas kom idealismo la refuzo renuncar ideali di konduto, mem kande la realeso konfliktas kun oli (*A Dictionary of Political Thought*, 1982). Forsan on darfas extensar ta tezo per dicar ke ideali derivesas de *idei* e rare de *fakti*, ed on mem reprochas al idealisti ke li ignoras la materiala veresi di la vivo.

Malgre la prizento di nova idei da nia filozofi, malgre la fakti qui cirkondas ni omna, la homi ne facile chanjas sua kredi e konvinkesi, e nur la shoko di la unesma mondo-milito en 1914 kreis nova situeso por reflekto.

La praktikala konsequi di la idealismo

Schleyer, Zamenhof, ed altri ja pruvabis ke on povas praktikale solvar la problemo di komunikado, e sur la sama ondo di idealismo organizesis la mondal expo en Paris qua posibligis renkontri inter sciencisti interesata pri lingui e pri teknikala progreso e tal renkonro igis posibla la fondo di la delegitaro por adopto di linguo helpanta internaciona en 1901. En marto 1908 aparis la unesma numero di Progreso. Ta developo di nia historio esas deskriptata da Otto Jespersen en sua *Historio di nia linguo* (1912). La cirkonstanci extera en la mondo influis ta developo e semblas a me ke on ne povas separar la studio di la fenomeno dil linguala avanci de la eventa mondo-embracanta. La erupto di la unesma mondo-milito en 1914 koaktis la Idisti ed altra mondolinguisti, kune la interlinguisti, serchar susteno por lia idei e lia idealismo en neutra landi quale Suisia, Suedia, ed altra ne-partopreninti en la milito. Esis ta idealismo qua suportesis da la adheranti di la ideo di komuna ad universalala linguo duesma mem trans la yari di la lukti. La teknikisti demonstrabis la bezono di komunikilo neutra, la filozofi disku-

tabis diverspeca solvuri olqui havis la bazo dil Europana lingui. La milito minacabis tala idei ma ne povis komplete supresar oli. Kontree, nova ondo di idealismo kreskis pos 1918 por rehabilitar la pozitiva esforti por vivo pacoza e developo ekonomiala. E ta extera cirkonstanci enorme influis anke la movado por kulturala developo di qua la linguo universalas esis nur un aspekto, ma aspekto por ni de maxima valoro. E tale la historio di Esperanto ed Ido e di altra sistemi ofrata kom solvuro grave influesis da la eventi mondala, parte negativa e parte pozitiva quale anke cadie.

La relati transfontiera augmentesis pro la kreskanta relati kun la kolonii e la konstanta sercho por merkati. Se ni nur regardas un kontinento, Afrika, ni vidas ke la granda povi, la imperii, facis enorma esforti por unigar la tribui sub lia dominaco, uzar la linguo nacionala di la maestri, ante ke la dissolvo di ta imperii e lia kolonii atingis ulagrada liberigo. En Afrika cadie parolesas centi de lingui e dialekti ma la heredajo de la imperialista epoko esis la granda lingui, precipue la franca, la angla, la portugalana, la nederlandana, la germana, la hispana. Por fortigar la radikoj di la europana lingui onu esfortis introduktar la latina alfabeto por la formo skribita di la regionala lingui, tamen restis en ta vasta kontinento la araba, la hebrea, e grandaparte la alfabeti di India. Lor mea vizito en Khartoum en Sudan ube on parolas araba, e pro ke me esis koaktata uzar la automobil-taxi, me kredis povar rikonocar oli per la numeri di registrado. La araba cifri ya aceptesis da la Europani, ma en Sudan on ne uzis oli, ma uzis oli de India e tale me faliis itere. Nur mikra demonstro di la problemi linguala!

La historio di Ido mem de la komenco esas modesta parto di la historio di la mondo qua influis ed influos ol. Se ni diskutas la historio interna di nia linguo ni raportos pri olua developo linguala ed olua praktikala uzo en la mondo ed en nia rangi, e ni anke savas quante Ido perdis pro du mondo-militi; se ni deskriptas la historio kom parto dil panoramo mondala, onu komprenus ol nur se on studias ta situeso en omna domeni qui influis la relati inter la nazioni.

Por la mondo mem la unesma mondo-milito indikis grava regreso por la developo di idei, di la kulturo, di la ekonomio ma

anke avanco di la tekniko por militala skopi. Olua fino anke adportis chanji profunda quale la Rusa e Germana revolucioni. Se ni aceptas ta larja vidpunto, ni povas turnar nia okuli a la influu qui cirkondas ni. Se tale ni interpretas la mondo ni povas cherspar nova optimismo koncerne la futuro di la homaro e la idei e la filozofio quan ol kreis.

Louis Couturat (1868 til 1914)

La morto subita e tragediala di Louis Couturat evanta nur 46 yari, e la erupto di la unesma mondo-milito en la sama yaro esis frapi maxim detrimentoza. La labori di Couturat e Leau reprezentis grandega avanco a la kompreno di la linguo-universala, precipue en la domeni di olua gramatiko (la derivo-sistemo), e di olua radik-selekto (DEFIRS). Lia studii reprezentesis en la valoroza verko *Histoire de la Langue Universelle* (1903) ed olua duesma edituro (1907), ed olua sequo *Les Nouvelles Langues Internationales* (sen dato), ed altra raporti. En lia granda verko li recensis altra projekti di interlingui en kin-a-dek e kin chapitri, tote objektive e ciencale ed anke adjuntis *prefaco* de duadek-e-sis pagini ed *Introdukto* de tri-a-dek pagini. En ta libri ni ritrovos la nomi di multa pioniri mondlingual qui facabis valoroza kontributaji a la ideo di komuna linguo.

La idealismo qua permeis ta unesma homi expresesis apte per la nomo quan Couturat e Leau donis a la revuo fondita en 1908. *Progreso* fondesis kom la oficala organo di la Delegitaro e di la Uniono di l'Amiki di la Linguo Internaciona, plu tarde nomizita la Uniono por la Linguo Internaciona.

La milito finis per la granda revolucioni di 1917 e 1918 e nova ondo di optimismo sustenis la idei di internaciona amikeso e ko-opero. Pos tri yari, en 1921, la Idisti sucesis organizar la unesma kongreso di Ido en Wien (Austria) en agosto, sequata en 1922 dal kongreso en Desseau, 1923 en Kassel, sequata da plu kam dek simila kongresi o konferi ante la erupto di la duesma mondo-milito en 1939. Pos Wien la signifiko di tala kongresi chanjabis. Unesme la kunlaboranti di Couturat e Leau ri-kunvenis o diskutis serioze la plusa developo di la linguo. Balde on diskutis la organizo di la propago e difuzo propa-

gala di la linguo ed on anke juis la developo di internaciona vakanci e la turismo qua nun divenis tante importanta parto di la Esperanto movado. La linguala developo di Esperanto stagnis e la turismo divenis la maxima forco qua unionis la membri e sustenis la movado. En nia movado por Ido la turismo restis modesta dum ke la personi interesata en interlinguistiko duris experimentar linguistikale, esperante ke li povos persuadar la mondo aceptar linguo plu simila a la naturala lingui. Tale developesis Occidental da de Wahl ed altra experimenti ne necese kom kompleta lingui, ma qui ofris alternativa solvuri. La esforco unionigar omna ta aspiri komencis itere per la establiso di IALA (International Auxiliary Language Association) qua komencis aktivesi cirkume dek yari ante publikigar olua projeto obtenar interkonsento pri helpanta mondolinguo. La precipua instigo venis de Dave Hennen Morris qua savis atraktar eminenta personi por sustenar elua tre kapabla organizo. La yarala raporti montris tre klare la ciencala principi quin on esforcis adoptar, e linguisti ed interlinguisti suportis ta labori. Inter la maxim valoroza libri qui aparis danke IALA esas ta da Helen S. Eaton, *Semantic Frequency List* por angla, franca, germana, e hispana. IALA sustenis la aparado di altra studii, ed inter li esis diserturi da E. Sapir, Herbert N. Shento, Otto Jespersen, Frederick G. Cottrell. Inter la kunlaboranti mencionesez nur Albert Debrunner, William E. Collinson, Friedrich Schneeberger, Per Ahlberg, S. Auerbach ed altri. En 1930 siorino Morris organizis konfero en Genève ube asistis anke de Saussure, Edgar de Wahl, ed altri. La literaturo publikigata da IALA esis valoroza pro ke ol ilustris la diversa probi linguala e la esforci di profesionala linguisti solvar la problemo en maniero plu naturalista sen egardar troe la solvuri ofrita da la sistemi autonomista quale Esperanto ed Ido. Inter la aktiva kunlaborinti di IALA esis komence profesoro A. Martinet e plu tarde Dro Alexander Gode. La rezultajo di la labori di IALA esis la nova sistemo naturalista *Interlingua* qua nun posedas modesta movado. Mem cadie la studio e la organizala prepari guidata da Dave Hennen Morris esas impresiva; la bazo esis atraktar la maxim eminenta linguisti qui suportos lia decidi. La milito di 1939/1945 destruktis ulgrade ta

developo, tamen olua literaturo duras existar e certe meritas atenco e studio da futura generacioni. Prezente on povus rezumar ke la «granda» lingui universala esas Esperanto, Ido., Occidental (Interlingue), ed Interlingua, dum ke Latino sine flexione ne plus egardesas kom serioza konkurencanto.

La prepariva labori di IALA qui komencabis ante cirkume sis-a-dek yari tendencis selektor Esperanto kom bazo, e kun Ido la du lingui regardesis kom la autonomista sistemi, t.e. autonoma de la traiti dil lingui nacionala, dum ke la altra projeti regardesis kom le naturalista. Le unesma trovis prefero sub la guido di William Collinson ed altri dum ke la naturalista tendenci reprezentesis e developesis kun la helpo di André Martinet e Jean Paul Viney e dro A. Gode. En 1947 IALA publikigis 68-pagina studiuro nomizita «Variantes de le lingua internationale» e fine on produktis la sistemo Interlingua. Depos ta tempo la movado por linguo universala existis en du kampi, la autonomista e la naturalista. Ambi laboris inspirata da idealismo e kredo en progreso quankam la situeso mondala complete chanjabis pos 1945.

La developi recenta en la yardeki posmilita en la sferi di ekonomio, tekniko, sociologio e multa altra domeni duris chanjar nia vivo. Prezente ni notas la granda esforci favore komprenilo, e quankam la franca esas ankore la linguo oficala dil postala trafiko, ol rapide remplasesas dal angla. Ta dominaco povus durar dum plura yardeki quankam mem angla ne povas solvar la problemo di exakta e ciencala developo di nia nomenklaturi e la neutreso politikal ed ekonomiala quan la mondo havas la yuro expektar.

II. LA FAZI HISTORIALA

En sua *Historio di nia linguo* Otto Jespersen deskriptis la eventi depos la elekto di la komitato dil Delegitaro por la selekto di la maxim apta sistemo qua servos kom linguo universala en junio 1907. La tereno filozofiala preparesabis per la labori di Couturat e Leau, e prizentita en lia libri e raporti.

En la 17a yarcento Descartes skribis a Mersenne, en novembro 1629, e menciónis propozo ricevita da aŭtoro nekonocata koncerne la kreo de moyeno de komunikado internacia. Ica letro apartenas a la unesma pazi vers linguo universal en periodo en qua Descartes, Dalgano, Wilkins, Leibniz ed altri min konocata komencis konsiderar la praktikala posibleso de komunikilo per moyeni *a priori*. Ante e dum la mez-epoko e til la Renesanco, la Greka e pose la Latina funcionabis kom interlingui, ma on serchis ulo plu simpla.

E pro ke ni ne ja trovis perfekta solvuro por ta problemo, la sercho duras e duros, pos quar-a-cent yari ni uzas sistemi de komunikado qui ne esas lingui, quale la Dewey sistemo de klasifiko de libri, matematikala sistemi por certena droji, por numerizo de publikigaji per qua omna libro publikigata povas havar sua propra numero qui esas plu akurata kam la tituli ipsa. Ma mankas ad omna tala sistemi klasifikanta la posibleso de deskripto per linguo, ed oli restas esar sistemi klasifikanta ma ne explikanta. Olime on tradukis aden Esperanto la elektroteknikala nomenklaturon donante a singla termino nomo en Esperanto, ma la defino bezonas kompleta linguo por deskriptiva expliko. Do linguo restas ne-evitebla bezono.

La sistemi linguala klasifikado da Couturat e Leau kom sistemi *a priori*, le *mixita*, e le *a posteriori*. Ta klasifiko esas nun nur de historiala intereso, nam nula de la nova sistemi linguala uzas principo altra kam le *a posteriori*. La praktikebla avanci demonstresis per Volapük da Schleyer (1880), balde sequata da L. Zamenhof (1887). Lor la mondo-expozico en Paris fondesis la Delegitaro por adopto de internacia helpolinguo qua duktis a la adopto de Ido olqua uzis multa de la formo ed ideo de Zamenhof quale prezentita en Esperanto.

La dek-e-nonesma yarcento povas deskriptesar kom la yarcento dil idealismo, on kredis en la progreso de la homaro, on kredis en ciencala progreso, on kredis en teknikala e teknologia progreso, e ta spirito kolorizis la vivo filozofiala de la 19^a yarcento. Malgre ke la 20^a yarcento renversis tal optimismo, la deziro riganar ol pos du mondo-milito permanas.

La nasko-dato de Ido donesas kam la yaro 1908 e Jespersen publikigis sua historio de Ido erste en 1912, ma intertempe la

revuo *Progreso* fondesis da Couturat en qua la detali dil nova linguo diskutesis. Ol anke servis por diskutar nova radiki bezonata por la granda lexiki, ekstraktita de la lingui DEFIRS (germana, angla, franca, italiana, rusa, e hispana). La kreo di ta granda radikaro di Ido, selektita segun la principi di maxima internacioneso quin Ido facis a la solvo di la problemo di universalala linguo, apud la principi di derivado kande Couturat extensis la reguli un til dek-e-sis di la Fundamenta Krestomatio per ilua studio pri la derivado (1910), qua klare distingis la verbal e substantival radikiki, e precizigis la signifiko di la radikiki e lia derivaji. To duktis a la reguli dil renversebleso qui esas valoroza kontributo linguistikala da Couturat.

Ica esayo intence restriktas su a la developo di nia linguo. On povus utile anke analizar la historio di omna fazi qui duktis ad internaciona komunikado, la muzik-noti, la Morse alfabeto, la kolorizita flagi, la matematiko, ed altra developi; e se ni parolas pri la fazi historiala di la developo di nia linguo ni nur povas surfacale tushar altra eventi qui probable influis ni.

La fazo unesma

Ta unesma fazo komenis per la kreo di Ido en 1908 e cesis per la erupto di la unesma mondo-milito en 1914. La prepari por ta periodo komencis per la studii di Couturat e Leau, ula tempo ante la aparo di lia libro en 1903. On povus konsiderar ol kom pre-fazo. En marto 1908 aparis la unesma numero dil revuo *Progreso*, tote en Esperanto, ed ol deskriptesis kom la oficala organo di la Delegitaro por adopto di linguo helpanta internaciona. En la duesma yaro (marto 1909 til februaro 1910) ol divenis acesore la organo di la Uniono di l'amiki di la linguo internaciona. En ica periodo sat kurta de nur sis yari on diskutis la apliko dil principi linguistikala e la selekto di la radikaro akompanata da propozi diversa e precipue da propagal esforcis pro krear organizuro. Multi rekrutesis de Esperanto adheranti qui regardis Ido kom la naturala developo di Esperanto. La generala propago esis maxim sucesoza en landi qui havis plu multa kam unika linguo nacionala o regionala, exemple en Suisia (franca, germana, italiana, romansha), en Luxemburgia,

Belgia, Hispania, e pluse en landi qui posedis linguo ne generale difuzita, e qui tamen deziris partoprenar en la kulturala vivo di Europa.

La ideo di helpanta linguo ed olua posibleso divenis populara per la vasta difuzo di Volapük (1880) e di Esperanto (1887). Balde pos la kunsidi di membri dil Delegitaro aparis *Grammaire complète* de la langue internationale Ido da de Beaufront (1908) e plu tarde la raporto da Couturat e Leau *Compte rendu des travaux du Comité de la Délégation*, e samayare en 1910, la studio di la derivado da Couturat, *Etude sur la dérivation* qua anke aparis en Ido kun la titulo *Studio pri la derivado*.

Ni devus nun examinar la yari inter 1908 til 1914, e ni devas extensar oli til 1922; oli povas deskriptesar kom la yari di studio, exameno, ed experimentado pri la selekto di la radiki, e la augmento di olua vortaro. A ta deliberi partoprenis forsan cent personi, e maxime duacent personi, inter li la membri dil delegitaro. La maxim eminenta inter li esis siori Ahlberg, Baudouin de Courtenay, de Guesnet, Hugon, de Janko, Janotta, Liesche, Lorenz, Lusana, Peus, Pfaundler, Strauss, Wormser, ed altri. Lia nomi anke aparas sive kom autori di verki original quale ta da Strauss pri Buddhismo, sive kom tradukinti di verki literaturala, sive kom studianti di temi filologiala, quale dro M. Talmay.

E por kompletigar la radikaro di Ido on komencis okupar su pri nomenklaturi ciencala, exemple la *Matematikal lexiko* da Couturat, la *Biological lexiko* da M. Boubier, la teknikal vortolibri en sis lingui *Mashin-elementi* da Schlomann ed A. Wormser, ed en 1924 *Internaciona Radio-lexiko* da Feder-Nordin-Roos.

Sis yari pos la aparo di Ido kom sistemo di linguo universalala, la mondo-milito 1914-18 eruptis e destruktis la komenci organizala por la linguo en multa Europana landi. Duris tri yari pos olua fino ante ke on sucesis organizar la unesma kongreso en Wien en 1921. La interrupto di ko-opero internaciona duktis che kelki a la abandono di espero di konkordo inter diversparolanta nazioni, e la adopto di universalala helpolinguo. La pos-milita fervoro esis evidenta en ula landi e strati di la socio partikulare che ti qui sufrabis. Samatempe la nacionalismo qua

anke espresis su linguale opozis tala fervoro, la una nihiligante la altra. Kelki perdis la kurajo durar lia esforti por linguo neutra ed altri probis solvar la problemo linguala per altra moyeni e metodi.

Kelka de la interlinguisti serchis la kauzo di la refuzo adoptar artificala linguo da la mondo kom falio di la linguo ipsa. Li proklamis la neceseso di plu granda naturaleso. Kelki pensis pri reformar ula linguo-projeto, altri pri nova principi linguala. Me bone memoras sidante en granda salono lor nia Ido-kongreso en Kassel en 1923, do ante plu kam sis-a-dek yari, en qua sioro de Wahl unesme pledis publike por la principi quin lu adoptis e studiabis por sua linguo Occidental (nun Interlingue). Ta sistemo ganis adheranti precipue en Austria, Chekoslovakia, e Suisia, e precipue de la rangi di la Idisti, Me kredas ke ico reprezentis la komenco di la skismo inter la naturalista e la autonomista skoli. La labori di Peano e sua linguo Latino sine flexione, quankam naturalista, nulatempe ganabis multa adheranti e do pleis rolo nur modesta.

La fazo duesma

Se on deziras ordinar la eventi mondolinguala kronologiale, on povas donar al eventi dil duesma fazo la yari inter 1922 til 1939. Ma por esar kronikisto on devas studiar la eventi qui embracis la tota mondo por interlinguo, nome la separo inter la naturalisti e la autonomisti, ma anke studiar la eventi interna di la organizuri di Ido. Ici reflektis la skismo ma anke aspiris la uneso di la movado. La efekto divenis evidenta en triesma maniero, nome la probo krear la nomenklaturi ciencala qui forte sustenesis da la organizuri di Esperanto. Me ja mencionis la valoroza labori di dro Eugen Wüster qui aparis en Esperanto kom *Konturoj de la lingvo-normigo en la tekniko*. En *A Planned Auxiliary Language* (1947) en angla linguo me raportis pri ilua labori en la chapitro «Tekniko e la linguala problemo» olqua donis kompariva tabeli inter tri nacionala lingui, angla, franca, germana, e quar konstruktita lingui Esperanto, Ido, Occidental (Interlingue), e Latino sine flexione. Samatempe la lasta chapitro dil libro en angla raportis pri la labori di IALA e di sio-

rino Dave Hennen Morris olqui duktis a la kreo di nova linguo *Interlingua* qua klasifikesas kom sistemo naturalista. En ica libro me komparis tam objektive kam esis posibla por me, la kin maxim importanta projeti linguala, nome Esperanto, Ido Occidental (Interlingue), Novial, e Latino sine flexione, e la diversa chapitri examenesis da adheranti di la diversa sistemi. Rezumita historio di la labori por unesala helpolinguo donesis en mea *On the Choice of a Common Language* qua anke kontenis kontributajo da Ogden por Basic English. Amba libri recense-sis da dro Auerbach en Progreso n-ri 148/1947, e 145/1946. La intenco esis ke ta du libri donos a ne-iniciati ula bazo por judi-kar la relativa meriti di diversa linguala projeti. Mem dum la milito e balde pos olua fino la ministri edukala di la aliancita nazioni montris serioza intereso, e ta detali publikigesis en Progreso n-ro 270/1984.

*

La idei di naturalista formi en artificiala linguo duktis a skismo anke en la Ido-movado inter la adheranti di de Beau-front-Pesch-Noetzli e la reformemi e du organizuri e du akade-mii probis funcionar samatempe. La esforco ri-unionar omna Idisti en un organizuro e samatempe ri-establisar la revuo fon-dita da Couturat kreskis e diskutesis en 1928 en la 7a kongreso di Ido en Zürich. La sequanta deziro-espresso adoptesis:

«*La kongreso di Zürich, en la skopo ri-unionar omna Idisti en un sola Uniono Internaciona, quale ante ca yaro, expresas la deziro ke la U.L.I. 1928, e l'Uniono Idista desaparas, e ke on ri-funcioni-gas la U.L.I. de 1926-1927.*»

Siori A. Matejka, E. Mauney, e C. Papillon aceptis la tasko dezirata dal kongreso e laboris per la *Ofical Buletino* unesme redaktata dal grupo Parisana, e plu tarde da profesoro A. Stör, de oktobro 1929 da C. Papillon, e de januaro 1930 da A. Matejka. La lasta numero di la *Ofical Buletino* datizesis septem-bro-oktobro 1930 ed anuncis la balda ri-aparo di *Progreso*. La *Ofical Informilo* di la Uniono Idista aparis lastfoye en 1929 kun la informo ke la Uniono Idista dissolvesos.

Ne-obliviebla danko apartenas a la inicio di la Idogrupa Parisana e precipue ad A. Matejka qua divenis la chef-redaktero di Progreso e qua asemblis membri de diversa vidpunti kom aktiva kunlaboranti e qua sucesis prizentar en la unesma numero la saluti da Whihelm Ostwald, Leopold Leau, adyunto S. Quarfood, dro S. Auerbach, profesoro Lusana, lektoro Janis Roze, e dro Hans Brismark. Ta numero anke kontenis la decidi dil interimal akademio di Ido raportita da lektoro Janis Roze.

La falio di la mondo aceptar Esperanto od altra artificala linguo semblis pruvo por multi ke se nur plu granda naturalista traiti divenas parto di la propozita sistemo di interlinguo, ol fine aceptesos. Me ne kredas ke tala chanji adportus la dezirata suceso. En *An International Language* Otto Jespersen propozis kelka idei pri plu granda naturaleso. Ta libro anke aparis samayare en germana tradukita sa dro S. Auerbach *Eine internationale Sprache*, plu tarde nomizita NOVIAL (- nov internaciona auxiliara linguo). Novial reprezentis konceso inter extrema naturaleso e la principi di la autonomista skolo. Ma mem en Ido ta principi ne rigide mantenesis, pro la neposibleso definari klare la sufijo *ion. Pro ke multa radikoj kun ta sufijo en variebla formo ganabis aceptata internacioneso, la vorti adoptesis kom radikoj komplete, e ne kom derivaji (oblig-, obligaciono). Ma ta solvo ne satisfacis omni. Dro S. Bakonyi propozis chanji kom sekretario di la akademio di Ido en la duesma serio di Progreso en 1931 e 1932. Kelka de la propozis esis interesanta e kelki forsan adoptinda ma multa membri dubitis pri ka la mondo hastus adoptar mem tote naturalista sistemo linguala, mem se ol aspektus quale linguo nacionala.

La signi di nova skismo apareskis. Bakonyi prizentis, kom sekretario di la akademio, nova regularo (Progreso, junio 1932, pagini 107-113). La maniero di ta prizento shokis multi e duktis a serioza krizo dum qua nia movado perdis multa de sua maxim valoroza kunlaborinti.

En 1934 la Uniono elektis nov akademio e komitato; la membri dil akademio esis adyunto S. Quarfood, dro S. Auerbach, kanoniko Jules Gross, lektoro Janis Roze, lektoro Th. P. Lesch, profesoro dro A. Stör, Gilbert H. Richardson, abado J. Houillon, H.D. Akerman, e Joseph Espitallier. La vundi quin

la krizo kreabis duris dum longa tempo ma helpo venis de Suedia e nia sveda amiki, e de Dania ube Ejner Thomsen helpis kun la edito e distributo di Progreso. Pos 1938 e til la erupto di la duesma mondo-milito Progreso distibutesis de Anglia e kande lo divenis neposibla pos septembro 1939, nia suisa amiki aceptis e la labori e la responsiveso por Progreso qua duris aparar dum ta tenebroza yari til la fino di 1980 kande la kambio-koto di la suisa franko divenis tro alta.

La granda lexiki di Ido aparis inter la yari 1915 til 1924, franca-Ido da de Beaufront e Louis Couturat (1915), Ido-franca da J. Guignon (1924), germana-Ido da Couturat-Feder (1920), Ido-germana da Feder-Schneeberger (1919), angla-Ido da L. H. Dyer (1924), Ido-angla da L. H. Dyer (1924), e plu mikra lexiki por la hispana, portugalana, sveda lingui ed altri. En 1937-38 aparis la valoroza *Raporto di la decidi akademiala* da Janis Roze. Altra fundamental verko esis la *Kompleta Gramatiko Detaloza* da Louis de Beaufront (1925).

La temo di la literaturo en Ido, di olia lexiki e gramatiki ed altra publikigaji prizentesis exhaustive da dro T. Carlevaro en la Ido-konfero di Thun en 1975, sub la titulo *Ido-bibliografio* di qua un del kunlaborinti esis dro Haupenthal, kunfondinto di CDELI (Centre de Documentation et d'Etude sur la langue internationale, la Chaux-de-Fonds, Suisia). La libri, tradukuri ed originala, la revui, la lexiki, e mem la poezio di nia eminenta poeti restas en formo acesebla en la biblioteko di la urbo La Chaux-de-Fonds, en Suisia, en la Esperanto-Muzeo di Wien, e parte en la Esperanto-biblioteko di London.

*

Louis Couturat naskis ye la 17^a januaro 1868 e do evis inter 19 e 30 yari kande lu komencis konsiderar la problemi di komuna linguo e lu mortis per automobil-acidento ya la 3^a agosto 1914, evanta nur 46 yari. De Beaufront naskis ye la 3^a oktobro 1855 e mortis en 1934 evanta 79 yari. Otto Jespersen naskis ye la 16a julio 1860 e mortis en aprilo 1943 evanta 83 yari; ica poka dati montras la evo di la kunlaborinti por la delegitaro e la entuziasmo di la unesma yari.

Ye la fino di la unesma mondo-milito, de 1914 til 1918, la akademio decidis establisar Periodo di Stabileso dek-yara, de 1918 til 1928. Ol indikis ke on ne deziras diskutar chanji en la strukturo di Ido, ma ke on duras diskutar e serchar nova radikis qui darfas introduktesar. La propozo esis kompromiso qua posibligis la diskuti koncerne naturalista formi sen perdar la stabileso. Kelka propozis esis profunda til ke la akademio sub la prezido di S. Quarfood propozis la adopto di nova kin-yara periodo di stabileso, del 1a januaro 1934 til 1939 e ta yaro vidis la erupto dil duesma mondo-milito qua komplete chanjis la situeso.

III. PRI NACIONALISMO E LA NACIONALA LINGUI DIL OLIMA IMPERII

En oktobro 1942, dum la duesma mondo-milito, la ministro edukala di Granda Britania iniciis la organizo di konfero di la aliancita nazioni per kunvokar la ministri edukala qui reprezentis la sequanta landi: Belgia, Chekoslovakia, Grekia, Luxemburgia, Nederlando, Norvegia, Polonia e Jugoslavia ed anke la komisito por eduko di la franca komitato por eduko. Ta kunveno eventi sub la prezido di la chefo di la angla komitato por eduko e kun la invito di la prezidanto di la British Council. La skopo di ta konfero deskriptesis sequante:

«Esus valoroza organizar periodala renkontri pri edukala problemi di la alianciti di Europa e dil unionita rejio di Granda Britania, e dum la periodo di la milito ed en la periodo pos-milita. Quankam ne esas posibla anticipar en omna detali edukala bezoni, onu sentas avantajoza diskutar ed kambiar opinionis pri diferanta problemi, pri qui diskuto e la interkambio di vidpunti esus profitoza.» (Allied Plan for Education, London 1945, HMSO)

Ta programo iniciesis mem dum la milito qua konsideresis kom perdita por Germania mem en 1942, tri yari pos olua komenco. Previdante la futura divido di Europa e la futura

introdukto di linguo nacionala, la raporto dicis ja en 1942 ke «la membri di la komitato sentis ke esus posibla introduktar helpanta linguo aden la elementala skoli di la landi reprezentata.» Per ica interesanta prepari komencis la aktivesi di la New Education Fellowship (nova asociuro edukala) di qua la vice-prezidanto esis J. A. Lauwerys, plu tarde profesoro pri eduko en la universitato di London. Ili organizis publika asemblo en qua diskursis siori Butler por Esperanto, Jacob por Ido, ed altri por Basic English, sequata da vivaca diskuto. Ye ta tempo J. A. Lauwerys invitis me skribar kompariva historio pri la developo di la ideo di komuna linguo sub la titolo *On the Choice of a common language* e qua kontenis chapitri pri Basic English da C.K. Ogden e G. Orton. Dum la yari di la milito, kande internaciona korespondo esis neposibla, me dedikis mea tempo a la preparo kompariva di la plu ampla libro *A Planned Auxiliary Language* kun sancionita citajo di Sir Richard Gregory, prezidanto di la asociuro por la avanco di la scienci, favore internaciona linguo, e kun prefaco da Harold E. Palmer, Idisto ed auctoro di plura libri pri linguistiko. Ta libro esis teoriala komparo di kin diversa lingual projeti. Ol aparis en 1947 (Dobson), e por garantiar maxima neutreso en la prizento di la kin sistemi me invitis membri di la organizuri revizar mea chapitri e kritikar oli ante la publikigo. E tale me esperis ofrar kompariva studio.

Idei tre diferanta developesis en esta Europa ube on diskutis serioze pri regionala lingui qui developos e kreskos dum yardeki til ke komuna linguala materio donos a ni la elementi por avanco a plu granda evoluciono. Ica temo ne ja sepultesis e nova exameno sur la cirkonstanci di nia ero povus esar profitoza.

*

Danke la existo di nia centrala revuo Progreso, ni povas interkambiar idei qui nulatempe povos complete silencesor tam longe kam la bezono di universala linguo existas. Ta bezono produktis altra interesanta propozi qui esas pazi vers universala linguo. La regionala lingui komencas existar mem en Afrika ube Ki Swahili praktikesas e developesas en la insti-

tuti linguala di Dar es Salaam uzante precipue la elementi araba, e ta regionala linguo esas nun uzata de Kenya, Uganda, e Tanzania, ma anke en Zaire (Congo). Tala developi en diversa parti di la mondo existas quankam ni ne ofte havas la informi e la konoco pri oli. Couturat dicis ke Ido esas nulo altra kam la trezori linguala ja existanta en nacionala lingui.

Altra propozo facesis qua esis quaza ponto inter la nuna situeso e la futura developo, propozita da N.Y. Marr. Ta pensi kurte rezumesis en Progreso (159, 1950, p. 43-46) sub la titulo «La uneso inter linguo e penso». Ica fazo developala embracas la ideo di regionala lingui kom prekursori di plu elevita internaciona linguo universalala. Intertempe ni observis la developi qui eventis dum la milito ipsa e dum la periodo pos-milita.

La bezoni di la organizo di nia societi en la domeni di la industrio, di la scienci, di la komerco, e di la teknikala avanci duktis necese a certena simpligi organizala qui grande profitis la mondo sen ke individui en la landi koncernata koncias oli. Me nur selektas un exemplo bone konocata, la labori di la *Verein deutscher Ingenieure* qua kreis normi teknikala di qua ta di la paper-formati konocata kom DIN (Deutsche Industrie Norm) e nun rekomendita da ISO (International Standardising Organization) solvis multa problemi. Gradope ta paper-formato adoptesas da diversa guvernerii nam oli reprezentas enorma sparo. La formati di libri anke povas adoptesar nam en la futura e nuna edukala sistemi di la triesma mondo milioni de libri bezonesas e bezonesos, tale gardanta maxime la resursi di nia mondo.

Simila esforcis facesis en diversa domeni teknikala ed itere me emfazas la valoro di la verko da injeniero Eugen Wüster qua aparis en Esperanto en 1936 *Konturoj de la lingvo-normigo en la tekniko*, la labori di K. Feder e J. Nordin e Roos en nia radio-lexiko, la uzo di Esperanto en lexiko pri elektro-tekniko, la probi di profesori Moon e Spencer en 1946 por la mezuro di luno. Li adoptis radiki de diversa lingui artificiala e precipue de Esperanto ed Ido por obtenar maxima precizeso nomenklaturala. Ta labori exekutesis che la Massachusetts Institute of Technology. La akademiani en esta landi facis simila labori ma olia rezultaji vartas publikigo dum plu oportuna tempi.

La chanji en la mapo mondal en diversa kontinenti

Pos 1945 la koloniala populi demandis e pazope obtenis lia nedependeso politikala. Olca ne ja duktis ad equilibrio ekonomiala en la landi dil kontinento Afrikana e problemi serioza duras existir en la subkontinento di India, en la regiono Karibea. Tamen eventis developi quin ni devus observar e studiar e qui duktas a solvuri ofte ne expektata. Ni savas ke multa landi en Afrika posedas lokala lingui e dialekti, rare parenta una a l'altra. En Etiopia on parolas plu kam ok-a-dek lingui, plu kam dek-e-quar en Ghana, en Kenya ul quar-a-dek lingui. Nula guvernierio povis organizar la edukala sistemo skolala sur la bazo di tante diverganta lingui. Generale on uzis la linguo di la koloniala povo olima mem pos liberigo e konseque ta granda lingui esas la franca, la angla, la hispana, la portugalana, la nederlandana. Pos 1918 la germana influo perdesis. En la nordo di Afrika on parolas araba en la esto Ki Swahili; ta lasta developesas en instituti di la universitati di Dar e Lusaka e ta developi ulgrade konfirmas la teorii di Marr koncerne lingui indijena e regionala.

La adopto di nacionala linguo kom komunikilo internaciona donas enorma avantaji ekonomial e politikala e samatempe ol esas ligilo plu ferma en la olima kolonii kam la lokala lingui tribuala. La konquestinti donacis sua linguo a la nun liberigita kolonii. Oli ne esas neutra ed apartenas a la olima kolonii kom aferi prestita e ne apartenas a la karaktero dil populi. Portugalana en Afrika e Brazilia, Hispana en Argentina e parti di Afrika, franca en olua olima kolonii, en Malagasi, le Seychelles, parte en Mauritius ed en kelka insuli dil Karibeo, Martinique e Guadeloupe. Angla en multa parti di Afrika ed en la fora oriento. Ta developi sustenesis da la nova povi di norda Amerika, la Unionita Stati e Kanada, ed anke en Austriala e Nova Zelando. La germana linguo preske tote desaparitis en la olima kolonii en sud-Westia Afrika, en Tanzania remplasita da la angla linguo. Ti qui ne studiis la nasko e periso dil imperii granda nun kredas ke angla esas la definitiva linguo mondal sen egardar la lecioni di la historio. Esus facila kritikar olua desfacila espelo ed arbitriala derivo-sistemo, tamen ol bone servas prezente, ma ni anke devas observar ke ol esas nek neutra nek

perfekta e ke en kelka landi nacionala sentimentu preferas altra solvuri. Forsan tal developo duos ankore yar-deki e malgre la invento e susteno oficiala di Basic English, ta formo auxiliara nun obliviesis nam ol esis nur parto di la praktikala ruzo por la introdukto general di angla. O ka ni darfas supozar ke la Nederlandana linguo por sempre permanos en sud-Afrika kande politikala chanji introduktesos?

Ni nun pasis ta kurta exkurso aden la historio di nia linguo pasinte, prezente e future e la cirkonstanci qui kreis ol. E nun ni serchas por trovar la direciono en qua ni povos sucesoze durar nia labori ed esforci. Semblas ke existas prezente du oportunesi, la una por ti qui okupas su pri linguistiko ed interlinguistiko, nome la studio e selekto di centi de nova radiki qui apareskas en la nacionala linguo e qui esas bezonata por la termini di la ciencala revoluciono. Ni povas lernar anke de la nova radiki en Esperanto ma sempre memorante ke la reguli di derivo ofte indikas falsa selekto. La altra oportuneso esas la studio di la konduto di la nacionala linguo, lia developo, lia aplikado, lia difuzo tra la mondo. E la maniero quale oli naskas ed adoptesas ed itere desaparas e kelkafoye mem mortas. E nuntempe ni darfas obliviar ke oli ne povas esar neutra nam lia karaktero dependas de olia origino e la povi qui suportis oli.

La mondo chanjos tre profunde dum la venonta cent o mem duacent yari ed esas tre probabla ke la scienco tatempe demandas aceptebla e preciza nomenklaturi. Se ni volas spektar aden la futuro dum la venonta cent yari, ni devas haltar instante e retrospektar cent yari a la fino di la 19^a yarcento e lore tradukar nia impresi aden la futuro e ni vidos la grandega pazi quin la homaro prenabis, e, logikale, prenos.

* * *

BIOGRAFIALA NOTI

Ica listo mencionas la personi maxim eminenta e suatempore la chefa kunlaboranti di Louis Couturat, Léopold Leau, e Louis de Beaufront en la labori por la kreo, developo, e propago di nia linguo. La nomi prizentesas sen specialo ordino en tri grupi, (i) la precipua autori e kunlaboranti interlinguistikala; (ii) la praktikanti di la linguo universalala, e (iii) la organizeri e propageri di Ido. Me agnoskas mea gratitudo e debo ad omni qui helpis me kompilar ta listi, qui necese montras multa lakuni pro la longa periodo kovrata.

(i) LINGUISTIKO

L. L. Zamenhof	* 15 ^a decembro 1859 en Bialystok; † 1917
Louis Alexandre Couturat	* 17 ^a januaro 1868 (kloko 10 vespere) en Paris, La Chaussée d'Antin; † 3 ^a agosto 1914
Leopold Leau	* 6 ^a aprilo 1868 en Courlon (Yonne); † 28 ^a decembro 1914
Louis de Beaufront	* 3 ^a oktobro 1855 en Paris; † 8 ^a januaro 1935 en Thezy-Glimont (Somme)
Otto Jespersen	* 16 ^a julio 1860 en Jutland; † aprilo 1943
Wilhelm Ostwald	* 1853 en Riga; † 4 ^a aprilo 1932
Antoine Meillet	* 11 ^a novembro 1866; † 22 ^a septembro 1936 en Château-Maillaret (Cher)
L. v. Pfaundler	* 1839 en Innsbruck, Tirol; † 6 ^a aprilo 1920 en Graz
André Lalande	* 19 ^a julio 1867; † 15 ^a novembro 1963 en Asnières (Seine)
Nik Yushmanov	* ?

Louis de Guesnet	* 31 ^a marto 1886; † 16 ^a mayo 1969
Paolo Lusana	* 1876; † 1 ^a agosto 1932
Paul de Janko	
Ch. Lemaire	
J. Baudouin de Courtenay	
Max Talmay	
Vojtech Albert Stör	* 20 ^a januaro 1871; † 12 ^a marto 1954 en Praha
Marcel Pesch (Persiko)	* 24 ^a mayo 1893; † 2 ^a aprilo 1970 en Paris
Janis Roze	

(ii) AUGMENTO DI LA RADIKARO: POETI, SKRIPTERI, TRADUKERI

Luther H. Dyer	* 1868; † 1927
Marcel Pesch (Persiko)	* 24 ^a mayo 1893 (kloko 4 ^a) en Paris; 2 ^a aprilo 1970
Paolo Lusana	* ?; 1 ^a agosto 1932 en Biella
Siegfried Auerbach	* 1885; 8 ^a aprilo 1971
Georges Aguiré	* 1891; 30 ^a januaro 1953
Friedrich Schneeberger	* 10 ^a oktobro 1875; † 18 ^a marto 1926
Hans Brismark	* 8 ^a novembro 1889; † 15 ^a marto 1956
Frato Honoré (Arn van Damme)	* 30 ^a januaro 1878 en Merksem-Belgia; † 15 ^a januaro 1949
Hans Cornioley	* 1876; † 1954
Petrus Marcilla	* 29 ^a aprilo 1875; † 2 ^a mayo 1952
S. E. Krikortz	* 1868; † 11 ^a januaro 1931 en Stockholm

Suzanne Lafay	* 16 ^a novembro 1889; † 14 ^a septembro 1944
Henri Meier-Heucké	* 31 ^a oktobro 1888; proxim Paris; † ?
Jean Laurent	* 1876; † 20 ^a aprilo 1954
James Kreis-Schneeberger	* 21 ^a februaro 1907; † 1 ^a junio 1968
Heinrich Peus	* 24 ^a julio 1962;
Stefano Bakonyi	?
Hans Cornioley	* 7 ^a decembro 1896; † 22 ^a agosto 1977
Henri Vinez	* 1877; † 1956
Hermann Jacob	* 20 ^a septembro 1874; † 15 ^a marto 1956
Emile Bogard	* 20 ^a decembro 1871, Neufchateau
Juan Luis de Nadal	* 24 ^a oktobro 1908 en Barcelona
T.V. Bäckström	* 1889; † 5 ^a decembro 1959
Victor Goux	* 14 ^a aprilo 1898; † 27 ^a februaro 1959
Albert Noëtzi	

Inter nia poeti ni devas memorar--e juar lia verki--Jules Houillon, Tom Sweetlove, A. de Belie, Gilbert H. Richardson, Arthur Schiffmann, Jules Gross, S. Quarfood, Louis Pascau (* 17^a marto 1913. † 28^a januaro 1983), Andreas Juste, Hans Brismark, ed altri.
Kanoniko Jules Gross * 1868. en Martigny (Valais), Suisia.

(iii) LA ORGANIZERI

Existis multa membri di qui me ne sucesis trovar la vivo-dati preciza, e do me nur mencionas la nomi emfazante ke ni res-

pektas ed estimas lia labori por Ido samagrade, e honorizas lia memoro.

Otto Liesche (* 2^a oktobro 1878 en Leipzig; † 18^a novembro 1931). Erwin Kuntz (* 11^a junio 1878) (kloko 15.30), por mencionnar nur kelka de nia konocata poeti.

E Per Ahlberg, Ewald Roehnisch (* 28^a februaro 1882; † 25^a julio 1971), Th. P. Lesch, E. Mauney, C. Papillon, Leonardo Raiteri (* 6^a novembro 1894 en Pralungo; † 8^a septembro 1966 en Bielle), Anton Waltisbühl, Petrus Eriksson (* 1882; 2^a julio 1952).

La listo esas ne kompleta ma me esas certa ke ni deziras honorizar omna olima nuna kunlaboranti por la suceso di universala linguo. E dum ke ni laboris e laboras ni devas revokar la joyo e satisfacis quan ni experiencis per trovir amiki en multa landi e kontinenti pro la komuna savo di Ido.

